

AVRASYALI ATLI-SAVAŞÇI KADINLAR Amazonlar'ın Gerçekliği Üzerine Yeni Gözlemler

FATMA BAĞDATLI ÇAM*

Amazonlar hakkında bilgiler, ilk olarak antik dönem metinlerinde ve sanat eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Yunan tarihinin ilk yazılı kayıtları olarak bilinen Homeros'un İlyada'sında, Klasik Yunan tarihçilerinden Herodotos'un tarih kitabında detaylı olarak tanımlanan Amazonlar Roma dönemi içlerine kadar antik yazarlar tarafından bahsedilerek tarihi kayıtlarda oldukça fazla izler bırakmıştır. Savaşçı kadın anlamında bir tabir olarak "Amazonlar"ın günümüzde dahi yansımaları sürmektedir.

Yunancada "a-mazon", "göğüssüz" anlamına gelmektedir¹. Erkek gibi ata binen ve savaşçı karakteriyle ünlenen Amazonların, Yunan Klasik Döneminin sanatsal alanında da oldukça büyük etkileri olmuştur. Anadolu'nun batı kıyılarındaki Yunan kentlerinin kuruluşlarıyla ilgili efsanelerde Amazonlar önemli bir konumdadırlar². Geç Arkaik Dönemden itibaren vazo resimlerinde, mimari yapıların frizlerinde ve ünlü heykeltraşların heykellerinde Amazon kadınları betimlenmiştir. Bu yönüyle yakın geçmişe kadar Amazonlar hep efsanevi yönleriyle ele alınmış ve mitolojik hikayelerle paralel olarak daha çok Yunan sanatındaki rolleri ile değerlendirilmiştir. Ancak son yıllarda Ukrayna, Ural bölgelerinde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılan savaşçı kadınlara ait mezar buluntuları, Amazonların tarihsel gerçekliklerinin sorgulanmasını zorunlu kılmaktadır.

Yunanlı tarihçiler Amazonların, Yunanlıların doğu sınırlarında bulunan Thermedon (Terme Nehri) kıyısındaki Themiskyra'da (Çarşamba Ovası) yaşadıklarını, yurtlarının ise Güney Rusya'daki (Ukrayna) İskit Toprakları, Trakya'daki İskit Toprakları, Libya ve Kuzey Afrika olduğunu bildirmektedir³. Ancak tüm bu bilgiler Demir

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bartın/TÜRKİYE, fatmabagdatli@yahoo.com

¹ Diodorus Scilius, III,53; J.H. Blok, "Amazons", in *The Oxford Encyclopedia of Women History, Vol.1*, (ed.B.G.Smith), Oxford University Press, s.99. Amazon, İran kaynaklı "ha-mazon" (savaşçı) olduğu önerilmektedir. Çerkezce'de la-mez-a-nel, "Amezan" "kadın savaşçı kraliçe", indo-avrupa metinlerinde ve kuzey Kafkas kültüründe yaygındır. Bu kelimenin M.Ö.8.yüzyılda Yunanca'ya geçtiğini İlyada metinleri göstermektedir. Bkz. A.Mayor, J. Colarusso and D. Saunders, "Making Sense of Nonsense Inscriptions Associated with Amazons and Scythians on Athenian Vases", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 83, No. 3 (July-September 2014), pp. 453-454.

² J.H. Blok, "A Tale of Many Cities: Amazons in the Mythical Past of Greek Cities in Asia Minor", in *Proof and Persuasion: Essays on Authority, Objectivity and Evidence*, ed. By E. Lunbeck and S. Marchand, s.81-99, Turnhout, Belgium, 1996, s. 81-83.

³ Herodotos, IV, 110-119; Diodorus Scilius, II, 44-45 ve III, 52-55; J.H. Blok, "Amazons", in *The*

Çağı Anadolu'sundan gelmektedir. Aşağıda detaylarıyla aktarılacağı üzere Amazonların Homeros metinlerindeki Amazon figürlerinin Troya Savaşından önceki devirlerde de Anadolu'da var olma ihtimalleri gözden kaçırılmamalıdır⁴. Hitit Dönemi Anadolu'sundaki Amazonların varlığına dair tartışmalar halen sürmektedir. Ancak Tunç dönemi Anadolu'sunda Hitit metinlerinden görebildiğimiz kadarıyla Karadeniz'de oldukça savaşçı yönleriyle Hitit Krallığına zor zamanlar yaşatmış Kaşka kavimleri arasında Atlı-Göçebe toplulukların ve dolayısıyla Amazonların var olup olmadığı sorgulanmamış, bu konuda ancak Karadeniz bölgesindeki Erken Dönemlere yönelik kazı ve araştırmaların sonuçları ile anlayabileceğiz. Bu çalışmada ise Yunan tarihinde mitolojik bir karakter kazanmış olarak karşımıza çıkan Amazonların mitolojik hikayeleri ve antik yazarların verdiği bilgilerle kıyaslanarak değerlendirilecektir. Tarihsel ve Arkeolojik verilerle Kimmer-İskit Kavimleri ile Amazonların ilişkisi ve Amazon mitoslarındaki gerçeklik payları irdelenecektir.

Antik Kaynaklarda Amazonlar

Amazonlar Yunan kültüründe ve sanatında MÖ.8.yüzyıldan itibaren ortaya çıkar. Amazonlardan ilk bahseden yazılı kaynak Homeros'tur⁵. İlyada'da Amazonlar, Troyalılar'ın müttefikleri arasında geçmektedir. Priamos, Phrygia'da Amazonlara karşı yapılan bir savaşa katıldığından bahsetmektedir⁶. Ozan, Amazonlar için "*antianeirai*/erkek gibi" tanımlamasını kullanır⁷. Bir başka bölümde ise Lykialı kahraman Bellephontes'in Amazonları öldürdüğünü aktarır⁸. Amazonların, Troyalılar'ın safında savaşa girdikleri hakkındaki bilgiler Vergilius'un "*Aeneas*" destanından gelir⁹. Burada Amazonların, Troya savaşında Penthesilea önderliğinde hilal biçimli kalkanlarıyla

Oxford Encyclopedia of Women History, Vol.1, (ed.B.G.Smith), Oxford University Press, 2008, s. 99-100; Ş.Eraslan, "Antik Dönem Sanatında Amazon Kraliçeleri", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Vol.147, 2014, s. 67.

⁴ Blok, J.H., *The Early Amazons. Modern and Ancient Perspectives on a Persistent Myth*, Leiden-New York-Köln, 1995, s.28-32.

⁵ Homeros, *İlyada* III,189 ve VI 186.

⁶ Amazonların Tunç Döneminde Anadolu'da varlıklarını sorgulayan Sobol olmuştur. *Sobol, Amazonların Hitit Döneminde Anadolu'da varlığını tartıştığı yazısında sakalsız/traşsız savaşçı Hititler ile Yunanlıların karşılaşmasına dem vurur ve Akhalar ve Hititlerin karşılaşmasından sonra Hititlerin sakal uzatmaya başladığını belirtir. Ancak Karadeniz'de hali hazırda var olan savaşçı kavimlerle bir ilişki kurmaz. Sobol, D.J. Yunan Mitolojisinde Amazonlar (Çev.Burcu Yumrukçağlar, 1999,s.112-152öz. s122-125; Ayrıca bkz.Blok, J.H., The Early Amazons. Modern and Ancient Perspectives on a Persistent Myth, Leiden-New York-Köln, 1995, 28-29; W. Leonhard, Hettiter und Amazonen. Die griechische Tradition fiber die "Chatti" und ein Versuch zu ihrer historischen Bewertung, Leipzig/Berlin 1911.*

⁷ Homeros, *İlyada* III,189. Bu sıfatın kullanımı ile ilgili Blok tarafından yapılan yorumlama, "*antianeirai*" sıfatının feminen bir isim için eril bir yapı kullanılması da Amazonların eril yönlerine vurgu yapmak içindir. Zira "*antianeirai*" sıfatı iki anlamda çevrilebilir. Birincisi anti- yani karşı anlamda e"erkek olmayan ya da erkeklere karşı olan" anlamına gelirken, ikinci anlamı ise "eşiti, gibi olan" anlamına gelmektedir. Blok, Homeros'un burada "*antianeirai*" sıfatını "erkek gibi" anlamıyla kullandığını belirtmektedir. Blok, J.H., *The Early Amazons. Modern and Ancient Perspectives on a Persistent Myth*, Leiden-New York-Köln, 1995, 145, 155, 169-185.

⁸ Homeros, *İlyada* VI, 186.

⁹ Vergilius, *Aeneis*, I, 453-498.

savaşığından bahsedilmektedir. Troya Destanının ardından ilk tarihsel veriler Herodotos'tan gelir¹⁰. Amazonları Sarmat kavminin üyeleri olarak tanımlamakta ve yaşadıkları bölge ile ilgili Thermodon'u göstermekte ve İskitlerin Amazonlara "oiorpata" (erkek öldüren) dediklerini aktarmaktadır. Amazonlara ilişkin en geniş kapsamlı tanımlama Sicilyalı Diodorus'tan gelir¹¹. İskitlerin mitolojik ve tarihsel gelişimini aktarırken Kafkasya ve Maeotis Gölü (Azak Denizi) civarından Trakya'ya hatta Mısır'a kadar yayıldıklarından bahseder. İskit kavimlerinden bir kısmının, Assurlar'ın baskısıyla Pontus ve Paphlagonia'ya doğru göç ettiklerini, diğerlerinin ise Media ve Tanais (Don Nehri Deltası) arasında kaldıklarını ve bunlara Sarmatlar dendiğini bildirir. Pers kralı Kyros döneminde İskit yönetiminde kadın hakimiyetinin olduğunu, Kyros'un İskit kraliçesiyle savaşmasından anlaşılabilir.

Sicilyalı Diodorus, devamında Amazonların İskitli olduğunu ve Thermedon Nehri kıyısındaki Themiskyra isimli büyük bir kentte yaşadıklarını ve burada büyük bir sarayın olduğunu söyler¹². Ares'in kızı olarak tanımladığı Amazon Kraliçesinin yasaları belirlendiğini ve savaş sırasında kadınlara liderlik ettiğini aktarır. Ona göre kadınlar kendilerini savaşta güçsüzleştirdiğine inandıkları için kız çocuklarının bebekken göğüslerini dağlarlar¹³. Bu konudan Hippokrates de¹⁴, Maeotis Gölü kıyısında yaşayan İskitler'in Sarmatlar olarak tanındığını ve kadınlarının savaşta düşmanlarını öldürene kadar evlenemediğini bildirir. Bu kadınların sağ göğüslerinin olmadığını, bebekken anneleri tarafından kızgın bir bronz alet yardımıyla dağlandığını aktarır.

M.Ö. 3.yüzyıl sonlarında yaşamış olan Rhodoslu Apollonius, "Altın Post" arayışındaki Argonatlar'ın Karadeniz kıyılarındaki yolculuklarını anlattığı kitabında, Amazonların yaşadığı bölgelerden bahseder¹⁵. Amazonların başkentinin Thermodon olduğunu ve üç kavimden oluştuğunu belirtir. Bu bölgeden bahsederken, Herakles tarafından tuzağa düşürülen Amazon Melanippe'nin ve parlayan kemerini fide olarak Herakles'e verip Melanippe'yi kurtaran Hyppolite'nin Ares'in kızları olduğunu aktarır¹⁶. Rhodoslu Apollonius'a göre Amazonlar, Ares ve Harmonia'nın kızlarıdır ve Ares tapınağında tanrıya bir altar etrafında koyun kurban etmektedirler. Çatısız olarak tanımlanan bu tapınakta kutsal sayılan siyah bir taşın var olduğunu ve eskiden Amazonların bu taşın etrafında dua ettiklerini bildirir¹⁷.

Sicilyalı Diodorus'a göre Amazonların Libya ile olan bağlantısı oldukça ilginçtir¹⁸.

¹⁰ Herodotos, IV, 110-119.

¹¹ Diodorus Scilius, II, 44-61.

¹² Diodorus Scilius, II, 44-45. Thermodon Nehri ve Thermiskyra Bölgesi ile ilgili bkz. T. Bekker-Nielsen ve M. Jensen, "Two Pontic Rivers", *Cedrus III*, 2015, 231-242.

¹³ Diodorus Scilius, II, 45-46.

¹⁴ Hippocrates, *De aere aquis et locis*, Part 17, XVII.

¹⁵ Apollonius Rhodius, *Argonautika*, II, 369-374, 963-1000, 1169-1176.

¹⁶ Apollonius Rhodius, *Argonautika*, II, 963-1000.

¹⁷ Apollonius Rhodius, *Argonautika*, II, 963-1000, 1169-1176.

¹⁸ Diodorus Scilius, III, 52-55. Bu konuda detaylı bilgi Graves'ten gelir. Dionysos'un tüm dünyayı dolaşarak kültürünü yaydığı yolculuk sırasında Mısır'a geldiğini ve burada tanrı Amon'un tahttan in-

Diodorus, Amazonların Thermodon bölgesinde yaşadıklarını, ancak daha eski dönemlerde Libya'da olduklarını bildirir. Libya toprakları olarak aktardığı bölgede Yunan mitolojisinde Atlas ve Hesperidlerle ilgili mitolojiye benzer bir tanımlama yapar ve sonrasında bu bölgede Khersonesus adlı büyük bir kentin kurulduğundan bahseder. Olasılıkla Sicilyalı Diodorus, yararlandığı eski dönemlere ait metinleri yanlış anlayarak Khersonesus'un Libya topraklarında olduğunu düşünmüş olmalıdır¹⁹. Yazardan Libya'daki Amazonların, Libya topraklarından Suriye'ye, Kilikya'ya ve oradan da Phrygia'daki Kaikos Nehri (Bakırçay) kıyılarına ulaştıklarını öğreniriz²⁰. Diodorus'un metinlerinde Khersonesus'un konumunun yanlış verilmesine rağmen ulaştığımız sonuç, Amazonların Khersonesus'ta yaşamış olmalarıdır.

Amazonların yaşadığı coğrafyaya ilişkin antik metinlerden çok çeşitli bilgiler gelmektedir. Kafkasya'dan günümüzde Ukrayna sınırlarındaki Azak Denizi kıyılarına kadar uzanan coğrafya, Karadeniz'de günümüzde Samsun sınırları içindeki Thermodon nehri (Terme Nehri) kıyıları ve Trakya bağlantıları olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilere ek olarak Amazonların Sicilya ve Ege Adalarındaki varlıkları hatta Libya'da bile buldukları anlaşılmaktadır²¹. Amazonların yaşadıkları ya da buldukları bölgelerin oluşturduğu coğrafyanın genişliği kuşku uyandırıcı gelmektedir. Ancak hepsinin ortak bildirdiği yer Thermedon Nehri kıyıları ve Maeotis Gölü kıyılarıdır. Tarihsel metinlerden yola çıkarak Amazonların ortaya çıkışı ile ilgili gözlemleri Antik Yunan Mitleri ve Sanatı üzerinde yoğunlaşarak gözlemlemek ve var oldukları bölgeleri belirleyebilmek için metinlerde Amazonlarla ilişkili olaylara dikkatli bakarak belirli bir kronoloji ve bölgesel sınırı belirlemeye çalışmak gerekmektedir. Bu verilerin gerçekliğini sorgulamak için de Arkeolojik verilerden yardım almak daha sağlıklı sonuçlara ulaşmaya yardımcı olacaktır.

Anadolu'da Kimmer – İskit Akını ve Sanattaki Yansımaları

Avrasya Bölgesi'nde ve Karadeniz Bölgesi'ndeki arkeolojik veriler aktarılarak Avrasyalı Kavimlere dair ipuçlarını daha sağlıklı değerlendirmek adına bahsi geçen Avrasya Bölgesi'nden Anadolu'ya gelen Avrasyalı atlı-göçebe kavimlerini tarihsel ve

dirildiğini görür. Bu konuda Libya'da yaşayan amazonların yardımını alarak Amon'un yeniden tahta çıkmasını sağlar. Bahsi geçen tarih M.ö.14.yüzyıl ortalarına aittir. Zira Mısır yönetimindeki Akhenaton tanrı Amon'un yerine tanrı Athon'u geçirmiş ve amon rahiplerinin çabalarıyla Akhenaton'un ölümünün ardından yeniden Amon kültü hakim olmuştur. Bkz. R.Graves,....

¹⁹ Diodorus Scilius, III, 52-55.

²⁰ Amazonlar için böyle bir tespit henüz yapılamamış olsa da Kimmerler'in göç etmesine neden olan İskit kavimlerinin İran üzerinden Suriye, oradan da Libya topraklarına kadar uzanan coğrafyaya yayıldıklarını ve Persler tarafından Anadolu ve Kuzey Karadeniz'e doğru göç etmeye zorlandıkları anlaşılmaktadır. A.T. Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Anadolu Medeniyetleri Sempozyumu- I.Araştırma Sonuçları Toplantısı: İstanbul 23-26 Mayıs 1983, Ankara 1984, s. 109-120, lev.259-260; Ö.Ürkmez, "İ.Ö. VII-VI. Yüzyıllarda Kimmer-İskit Tehditi ve anadolu'daki Nekropolojik Yansımaları", *History Studies, Vol.7, S.1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim Güler, 2015*, s.214-27.

²¹ H.A. Saphiro, "Amazons, Thracians and Scythians", *Greek, Roman and Byzantine Studies Vol.24, No:2, 1983*, s. 106.

arkeolojik verilerle değerlendirilmesi, daha sağlıklı yorumlama yapmak için bir zorunluluk olmuştur. Olbrycht'in bu konudaki detaylı çalışmasında Kimmer problemini Homer'in Odysseus'u, Herodotos ve Miletoslu Hekataios'a dayandırarak tartışmaya açar²². Kimmerlerle ilgili ilk yazılı kaynak Homeros'un Odyssea'sıdır. Ancak detaylı bilgiler Herodotos'tan gelir. Buna göre Kimmerler İskitlerin baskısıyla Araxes (Volga) ırmağını geçerek bugünkü Gürcistan sınırlarına gelirler. Buradan iki kol haline harekete geçerek, bir kol Anadolu'ya girerken diğeri İran üzerinde Media'ya uzanır. Anadolu'daki Kimmer izlerine Sinope'den Ephesos'a kadar oldukça geniş bir coğrafyada rastlamak mümkün olmaktadır²³. Bu konuda detaylı bir incelemeyi kapsayan, Anadolu'daki Kimmer ve İskitlerin varlığına dair kanıtların nekropol buluntularına dayanarak değerlendirildiği bir çalışmada M.Ö.8. yüzyılda İskit tehdidi ile Anadolu'ya doğru harekete geçen Kimmerler'in varlığı yazılı kanıtlar ve nekropol buluntuları ışığında ele alınmaktadır²⁴. Kimmerler'e dair en eski yazılı kaynaklar Assur yazıtlarıdır(M.Ö.721-705)²⁵. Bu noktada antik kaynaklardan Lydia'da büyük bir savaş sonucunda Magnesia kentinin yıkıldığı anlaşılmaktadır²⁶. Starbon, Magnesia'nın Kimmerler'in Treres Kabilesi tarafından yıkıldığını ayrıntılı olarak bildirir²⁷. Herodotos'a göre, Kimmerlerin M.Ö.8. yüzyılın sonlarında Phrygia topraklarına ulaştıkları ve Gordion'u tahrip ettikleri görülür²⁸. Batı Anadolu'da ilerlemeye devam eden Kimmerler'e karşı, Lydia Kralı Gyges'in Asurlular'dan yardım istediği anlaşılır (Assur Kralı Asurbanipal, M.Ö.668-627). Lydia topraklarında Kimmerler'in tahrip tabakaları M.Ö.668 ve 652 olarak belirlenebilmektedir²⁹. Ionia bölgesinde Miletos

²² Marek J. Olbrycht, "The Cimmerian problem re-examined: the evidence of the Classical sources", *Collectanea, Celto-Asiatica. Cracoviensia*, (eds.j. Pstrusinska-A.Fear, Cracow, 1998, s. 71-100.

²³ Marek J. Olbrycht, "The Cimmerian problem re-examined: the evidence of the Classical sources", *Collectanea, Celto-Asiatica. Cracoviensia*, (eds.j. Pstrusinska-A.Fear, Cracow, 1998, s. 71-100.

²⁴ Ö. Ürkmez, "İ.Ö. VII.-VI. Yüzyıllarda Kimmer-İskit Tehditi ve Anadolu'daki Nekropolojik Yansımaları", *History Studies*, Vol.7, S.1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim Güler, 2015 ,s.214.

²⁵ Ö. Ürkmez, "İ.Ö. VII.-VI. Yüzyıllarda Kimmer-İskit Tehditi ve Anadolu'daki Nekropolojik Yansımaları", *History Studies*, Vol.7, S.1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim Güler, 2015, s. 214. Detaylı bilgi için bkz. I. K. Xydopoulos, "The Cimmerians: their origins, movements and their difficulties", in *The Danubian Lands Between the Black ,Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC-10th Century AD) Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities (Belgrade, 17-21 September 2013)*, (eds. G.R. Tsatskheladze, A. Avram and J. Hargrave), Archeopress, Oxford, 2015, pp.119-120.

²⁶ M.Demir, *Lydialılar: Mythos'tan Logos'a*, TTK, Ankara, 2014, s.167, 200. Plinius'un yaptığı tanımlamalar ışığında Kimmerler tarafından Magnesia'nın yıkılması M.Ö.718/7 gerçekleşmiş olmalıdır.

²⁷ Strabon 14.1.40; A.T. Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Anadolu Medeniyetleri Sempozyumu- I.Araştırma Sonuçları Toplantısı: İstanbul 23-26 Mayıs 1983, Ankara 1984, s. 109-120, lev.259-260; M.Demir, *Lydialılar: Mythos'tan Logos'a*, TTK, Ankara, 2014, s. 167.

²⁸ Gordion'un Kimmerler tarafından tahrip edilmesi. M.Ö.696/5. Bu sırada Phryg kralı olan Midas'ın boğa kanı içerek intihar ettiği aktarılmaktadır. Bkz. M.Demir, *Lydialılar: Mythos'tan Logos'a*, TTK, Ankara, 2014,s. 200-201.

²⁹ A.g.e., 201-203 ; A.T. Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Anadolu Medeniyetleri Sempozyumu- I.Araştırma Sonuçları Toplantısı: İstanbul 23-26 Mayıs 1983, Ankara 1984, s. 109-120, lev.259-260; Ö. Ürkmez, "İ.Ö. VII.-VI.

ve Klazomenai'de (M.Ö.652-650) Kimmerler'in tahripleri söz konusudur. Alyattes ile Med Kralı arasında M.Ö.585'teki anlaşma sonucunda zamanla Kimmerler'e dair izlerin kaybolduğu gözlemlenir.

Kimmer tahribatlarının Kıta Yunanistan'daki yankıları François vazosu üzerindeki Kimmer figürünün ismiyle birlikte belirtilmesi ile anlaşılmaktadır³⁰. Sivri başlığı ile ayırt edilen Kimmer figürü tipi Klazomenai lahitleri üzerindeki Yunanlılar'la Kimmerler'in mücadelesinin işlendiği sahnelerde de görülür. M.Ö.6.yüzyılda Pers hakimiyetine geçen Anadolu topraklarında Kimmerler'e dair izler kayboldu da bu kez İskitlerin varlığı ortaya çıkmaktadır³¹. İskitler, Kimmerler'e oranla daha çok Kuzey Anadolu coğrafyasında görülür. En önemli bilgi yine Herodotos'tan gelmektedir³². M.Ö.6.yüzyıl'da Karadeniz Bölgesinde yoğun Yunan kolonilerinin kurulmasıyla Yunan ve İskitlerin dostça denilebilecek bir ilişki kurmuş olabilecekleri düşünülmektedir³³. İskit kurganlarından Yunanlı vazolarının bulunması ve Yunan vazolarında

---

Yüzyıllarda Kimmer-İskit Tehditi ve Anadolu'daki Nekropolojik Yansımaları", *History Studies*, Vol.7, S.1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim Güler, 2015 , s. 214-20.

³⁰ J.M. Barringer, "Skythian Hunters on Attic Vase", *Greek Vases: Images, Contexts and Controverses* (ed.C. Marconi), Brill, Leiden-Boston, 2004, s. 15-19, Fig.2.1).

François Vazosu, yalnızca en erken Kimmer figürünü değil aynı zamanda en erken İskitli figürlerin de betimlenmesiyle ayrı bir öneme sahiptir. Kalydon Boğası sahnesinde yer alan Kimmer ve İskitli figürlerin isimleri temsil ettikleri kültürü ve kimliklerini belirtir şekilde kullanılmıştır. (Vazo üzerindeki iki İskit ve bir Kimmer figürünün isimleri: *Toxamis-Ok, Euthymachos-iyi savaşçı, Kimerios-Kimmerli*)(Vazo,Kleitias tarafından M.Ö.570 civarında boyanmış olmalıdır.) A.Mayor, J. Colarusso and D. Saunders, "Making Sense of Nonsense Inscriptions Associated with Amazons and Scythians on Athenian Vases", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 83, No. 3 (July-September 2014), p. 456.

³¹ Kimmerlerin varlığı yalnızca Assur kaynakları ve antik Yunan tarihçilerin tutarsız kaynaklarından gelmektedir. Arkeolojik olarak herhangi bir kanıt yoktur. Bu nedenle Kimmerlere dair bilgilerin ne kadarı gerçek ne kadarı mit tam olarak anlaşılammaktadır. Bkz. I. K. Xydopoulos, "The Cimmerians: their origins, movements and their difficulties", in *The Danubian Lands Between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC-10th Century AD) Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities (Belgrade, 17-21 September 2013)*, (eds. G.R. Tsetschladze, A. Avram and J. Hargrave), Archeopress, Oxford, 2015, pp. 119-126.

³² V.G. Petrenko, "Scythian Culture in the North Caucasus", in *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*, (eds. J. Davis-Kimball, V. A. Bashilov and L. T. Yablonsky), Zinat Press, Berkeley, 1995, pp. 5-8.

³³ Ö. Ürkmez, "İ.Ö. VII.-VI. Yüzyıllarda Kimmer-İskit Tehditi ve Anadolu'daki Nekropolojik Yansımaları", *History Studies*, Vol.7, S.1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim Güler, 2015 , s. 214-20. Yunanlılar Avrasyalı atlı-göçebe kavimlerle M.Ö.8-7. yüzyıllarda karşılaşmış ve M.Ö.6.yüzyıldan itibaren Karadeniz'deki Yunan koloni kentleri sayesinde de yakın ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkinin kanıtları Yunan vazoları ve Yunan kültürü incelendiğinde daha iyi anlaşılabilir. Peisistratos Döneminde (M.Ö.546-510), İskitli atlı askerler getirir. Salamis Savaşında (M.Ö.480) Atina'nın 300 İskitli okçuya sahip olduğu anlaşılır. Ayrıca İskit kökenli kişilerin Atina'da yurttaş ya da köle olarak bulunduğu bilinmektedir. Hatip Demosthenes'in de yarı İskitli olduğu, annesinin İskitli olduğu bilinmektedir. Böylece İskit kavimleriyle yoğun ilişkiler sonucunda M.Ö. 6. Yüzyıl sonundan itibaren Yunan sanatında İskit ve Amazon betimlerinin arttığı görülür. Bkz. A.Mayor, J. Colarusso and D. Saunders, "Making Sense of Nonsense Inscriptions Associated with Amazons and Scythians on Athenian Vases", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 83, No. 3 (July-September 2014), pp. 450-453.

İskitli figürlerin savaş sahneleri dışında betimlenmesi bunun kanıtı olarak kabul edilebilir³⁴.

M.Ö.8.yüzyıldan sonra İskitlerin İran topraklarındaki istilaları nedeniyle Perslerle İskit ilişkilerinin gerginliği, Afyon/Dinar'da Kelainai'da Persli bir komutana ait tümülüsün mezar odasında Perslerle İskitler arasındaki mücadeleler Perslerin kazandığı bir savaş şeklinde anlatılmıştır³⁵. Tümülüs M.Ö.480 civarına tarihlenmektedir. İonialılar'ın Kimmerler'e karşı kazandıkları başarıları aktardıkları Klazomenai Lahitleri³⁶ gibi Perslerin İskitlere karşı zaferlerini resmettikleri tümülüs resimleri M.Ö.5. yüzyılda Yunanlıların Amazonlarla mücadelesini anlatan "amazonamachi" sahnelerinin hem benzer nitelikte hem de çağdaş olmaları ile paralellik kurmaya yardımcı olacak ipuçlarıdır.

Yunan Sanatında Amazonlar

Bu konuda en belirgin somut veri Yunan sanatında Amazon betimleri olarak karşımıza çıkmaktadır³⁷. Zira Amazonlarla ilgili çalışmalar genelde Yunan sanatındaki varlıkları üzerine yapılmıştır. En erken sanatsal örnekler M.Ö.6.yüzyılın sonlarına ait vazö resimlerinden gelmektedir³⁸. Herakles ve Amazon mücadelesini konu alan betimler, antik metinlerde geçen Herakles ve Amazon Hyppolite arasındaki mücadele hikayeleri ile örtüşmektedir. Bu metinlerde Amazonlar Thermodon bölgesinde yaşayan savaşçı, erkek gibi ata binen kadınlar ve ilginç olan da Ares'in kızları olarak tanımlanmalarıdır³⁹. M.Ö.5.yüzyılda ise Yunanlılar ile Amazonlar arasındaki savaş özellikle mimari heykeltraşlıkta en sevilen konulardan biri haline gelmiştir⁴⁰. Mitolojide Herakles'in Amazon kraliçesi Hyppolite'yi öldürmesi ve ardından kardeşi Antiop'e'yi Theseus'un kaçırması üzerine Amazonlar Attika'ya saldırmışlardır⁴¹. Atina'yı kuşatan Amazonlar, Antiop'e'nin Theseus'un yanında yer almasıyla çekilmişlerdir. Amazonlarla Yunanlıların savaşlarının anlatıldığı sahneler genel olarak "amazonamachi" olarak adlandırılmaktadır. Bununla ilgili en bilinen örnekler arasında Parthe-

³⁴ J.M. Barringer, "Sthyian Hunters on Attic Vase", *Greek Vases: Images, Contexts and Controversies* (ed.C. Marconi), Brill, Leiden-Boston, 2004, s.19-25, Fig.2.2-12.

³⁵ Ö. Ürkmez, "İ.Ö. VII.-VI. Yüzyıllarda Kimmer-İskit Tehditi ve Anadolu'daki Nekropolojik Yansımaları", *History Studies*, Vol.7, S.1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim Güler, 2015 ,s. 214-20.

³⁶ *A.g.e.*

³⁷ D. von Bothmer, *Amazons in Greek Art*, Oxford, 1957.

³⁸ F.B.Tarbell, "Centauromachy and Amazonomachy in Greek Art: The Reasons for Their Popularity", *AJA(American journal Archaeology)*, Vol.24, No.3, 1920, s. 228; J.H. Blok, *The Early Amazons. Modern and Ancient Perspectives on a Persistent Myth*, Leiden-New York-Köln, 1995, 145-393; A.F. Erol, "Analyzing the Relationship between the Crescent Shaped Shield and Amazons", *The Journal of Indo-European Studies* Vol.36,3, 2008, 411-427.

³⁹ Sicilyalı Diodorus Amazonların Ares tapınağında taş sunaklar çevresinde dua ettiklerinden bahsetmektedir. Amazonların savaşçı özelliklerinden etkilenen Yunanlıların onları savaş tanrısı Ares ile ilişkilendirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

⁴⁰ F.B.Tarbell, "Centauromachy and Amazonomachy in Greek Art: The Reasons for Their Popularity", *AJA(American journal Archaeology)*, Vol.24, No.3, 1920, s 226.

⁴¹ B. Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, İstanbul, 2006, s. 122.

non'un batı duvarları üzerindeki metoplarda ve Parthenon'un kült heykelinin kalkını üzerinde, Bassae Apollon Tapınağı'nın frizlerinde ve Olympia Zeus Tapınağının kült heykelinin oturduğu taht üzerinde betimlenen heykeltıraşlık eserleridir⁴².

"Amazonmachi" konusunun özellikle tapınakların duvarlarında tercih edilmiş olması yaygın olarak Yunanlılar'ın M.Ö.480'de Persleri yenilgiye uğratmalarını temsil ettiğine inanılmaktadır⁴³. Yunanlı olmayan (barbar) toplumlar üzerinde Yunan toplumunun üstünlüğünün simgesi olan bu konu M.Ö.380'lerde Lykia'da Trysa Heroon'unda ve M.Ö.350'lerde Pers Satrabı olan Mausolos için yapılan Mausoleion'un duvarlarına da ünlü heykeltıraşlar tarafından işlenmiş olması, "amazonmachi"nin Yunan üstünlüğünü simgeleyen bir tema olmaktan çok Yunan sanatının sadece "zaferi" simgeleyen revaçta konulardan biri olabileceğini akla getirmektedir⁴⁴. Bu açıdan bakıldığında Amazon kraliçesini öldürerek zafer kazanan Herakles, Theseus ve Akhilleus gibi kahramanların betimlerinin Yunan sanatına girdiği M.Ö.6.yüzyıldan itibaren çok yaygın olarak kullanıldığı unutulmamalıdır⁴⁵. Amazon betimlerinde dönem içerisinde farklılaşan Amazon tiplerinin varlığı, Yunanlıların Amazonlarla karşılaşmış ve karşılaşmadıkları sorusunu da akla getirmektedir. Olasılıkla M.Ö.8-7.yüzyıllarda bir ya da birkaç kez kadın savaşçılarla karşılaşmış olabilecekleri ve Yunan kültüründe olmayan kadın savaşçı imgesinin şok etkisi yarattığı ve zamanla efsaneleşerek Yunan mitolojisinde yerini almış olabileceği daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Zira İlyada'da Priamos'un, Phrygia'daki savaşta Amazonları gördüğünü anlatması bunun bir yansıması olarak kabul edilebilir⁴⁶.

⁴² F.B.Tarbell, "Centauromachy and Amazonomachy in Greek Art: The Reasons for Their Popularity", *AJA(American Journal Archaeology)*, Vol.24, No.3, 1920, s. 226-227; P. duBois, *Centauros and Amazons, Women and the Pre-History of the Great Chain of Being*, University of Michigan Press, 1991, öz. s. 32-42; A. Bora, *Yunan Sanatında Makhia: Amozonmakhia, Kentauromakhia, Gigantomakhia, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2004*; A.E. Lego, "Amazons: Comparative study of Amazon mythology in ancient literature and art", in *Macquarie Matrix: Special edition, ACUR 2013*, s. 55-56.

⁴³ F.B.Tarbell, "Centauromachy and Amazonomachy in Greek Art: The Reasons for Their Popularity", *AJA(American Journal Archaeology)*, Vol.24, No.3, 1920, s.227. Perslere karşı kazanılan savaşın bir diğer simgesi olarak tanrılarla Gigantların savaşının anlatıldığı "gigantomachi"nin de tercih edildiği düşünülmektedir. Tarihte Yunanlılar için kazanılan en önemli zaferlerden biri olması nedeniyle, Yunanlıların simgesel anlatım yolunu tercih ederek, tanrılar dünyasındaki en önemli yeri olan zaferlerle eş tutarak zaferlerini taçlandırmak istemişlerdir. Ayrıca bkz. J.M. Barringer, *Art, Myth, and Rituel in Classical Greece*, Cambridge University Press, 2008, s. 69 ve 83-85.

⁴⁴ F.B.Tarbell, "Centauromachy and Amazonomachy in Greek Art: The Reasons for Their Popularity", *AJA(American Journal Archaeology)*, Vol.24, No.3, 1920, s. 229.

⁴⁵ Tıpkı Amazonların kurduğuna inanılan kentlerin kuruluş mitoslarında olduğu gibi; Yunanlı olmayan ancak Yunanlılarla birlikte yaşayan halkları birlikte temsil edebilmesi için kentin Yunanlı kurucularıyla birlikte ya da ardışık olarak anlatan mitosların kentin bütünlüğünü sağlama çabası ile benzer bir durumu yansıtmaktadır. Blok, J.H., "A Tale of Many Cities: Amazons in the Mythical Past of Greek Cities in Asia Minor", in *Proof and Persuasion: Essays on Authority, Objectivity and Evidence*, ed. By E. Lunbeck and S. Marchand, s. 81-99, Turnhout, Belgium, 1996; C.L. Brinks, "Great is Artemis of the Ephesians"=Act 19: 23-41 in Light of Goddess Worship in Ephesus", *The Catholic Biblical Quarterly*, Vol. 71, No. 4, 2009, s. 776-794, öz.s. 779.

⁴⁶ Homeros, *Ilyada* III,189.

Yunan Sanatında Amazonların betimlenme şekli de aslında Yunanlıların Amazonları nasıl algıladıklarını anlamaya yardımcı olabilecektir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Yunan sanatında Amazon figürlerinin iki tipte betimlendiğini görürüz: “Grek Savaşçı Tipi” ve “Doğu Savaşçı tipi”⁴⁷. Eraslan’a göre Grek tipinde Amazon kadınları kısa *khiton* giymiş, zırlı ve miğferli betimlenmişlerdir ve daha çok MÖ.7 ve 6. yüzyıl vazo resimlerinde karşımıza çıkmaktadır⁴⁸. Doğu tipinde ise İskit, Thrak, Pers, Anadolu savaşçı tipleri ile betimlenmişlerdir. Sivri uçlu şapkaları, ok ve yaylarıyla İskit, yarım ay biçimli kalkanları ile Thrak, pantolonları ile Pers ve çift başlı baltaları ile Anadolu özelliklerinin birleşiminden oluşan bir betimlemeyi yansıtır⁴⁹. Bu türdeki betimlemeler de M.Ö.6. yüzyıldan M.S.5. yüzyıla kadar uzanan bir dönemde yaygın olarak kullanılmıştır. Vazo betimlerinde işlenen konular da Herakles’in Hyppolite’yi öldürmesi, Theseus’un Amazonlarla mücadelesi ve Akhilleus’un Penthesilia’yı öldürmesini konu almaktadır⁵⁰. M.Ö.5.yüzyıldan itibaren heykel sanatında görülen Amazon figürlerinin ise kısa *khiton* giymiş ve tek göğsü açık olarak betimlendiği görülür⁵¹. Yunan sanatında ustalar kendilerinden istenen konuyu resmedebilmesi için başlarda aşına olduğu Yunanlı tipi kullanmış olmalıdır. Ancak Amazonlarla ilgili daha fazla bilgi sahibi olduktan sonra, Yunan sanat hafızasında var olan Kimmer ve daha sonra İskitli figürlerinden yola çıkarak “barbar” (Yunanlı olmayan) bir kavme ait Amazonların figür tipleri değişime uğramış olmalıdır. Ancak kısa *khitonlu* “Yunanlı Tip” ise Amazonların “*antianeirai*/erkek gibi” tanımı ile örtüşen ve Yunanlılar için ayrı bir anlam ifade eden sembolik bir tip olarak geç antik döneme kadar devam etmiştir.

Amazonların savaşçı kadın figürleri olarak gerek mitoloji gerekse de sanattaki yansımalarını gördükten sonra, Batı Anadolu kıyılarındaki Yunan kentlerinin kuru-

⁴⁷ Bu konuda Shapiro tarafından amazonların Yunanlı, Thrak ve İskit tipinde betimlendiğinden bahsetmektedir. H. A. Saphiro, “Amazons, Thracians and Scythians”, *Greek, Roman and Byzantine Studies* Vol.24, No:2, 1983, s.106; Ş.Eraslan, “Antik Dönem Sanatında Amazon Kraliçeleri”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Vol.147, 2014,s. 68-69.

⁴⁸ H. A. Saphiro, “Amazons, Thracians and Scythians”, *Greek, Roman and Byzantine Studies* Vol.24, No:2, 1983, s.106-113; Ş.Eraslan, “Antik Dönem Sanatında Amazon Kraliçeleri”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Vol.147, 2014,s. 68.

⁴⁹ Ş. Eraslan, “Antik Dönem Sanatında Amazon Kraliçeleri”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Vol.147, 2014,s. 68; Erol, A.F., “Analyzing the Relationship between the Crescent Shaped Shield and Amazons”, *The Journal of Indo-European Studies* Vol.36,3, 2008, 411-427.

⁵⁰ Ş. Eraslan, “Antik Dönem Sanatında Amazon Kraliçeleri”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Vol.147, 2014, s. 69-70. İskit Kültürüyle ilişkili olarak tanımlanan Amazon figürleri M.Ö. 6. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren görülmeye başlanır ve M. Ö. 4. yüzyılda iyice popüler olur. Vazolar üzerinde görülen İskitli ve Amazonların giysilerine benzer örnekler M. Ö. 6-3. yüzyıl’da İskit mezarlarında bulunmuştur. Bkz. A.Mayor, J. Colarusso and D. Saunders, “Making Sense of Nonsense Inscriptions Associated with Amazons and Scythians on Athenian Vases”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 83, No. 3 (July-September 2014), pp. 447-448.

⁵¹ Ş. Eraslan, “Antik Dönem Sanatında Amazon Kraliçeleri”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Vol.147, 2014, s. 70. Eraslan burada Doğu Yunan etkisinin olduğu ve iklimin yumuşak etkisinin giysilerde görüldüğünü belirtir. Örnek olarak da Ephesos’ta yapılan Amazon heykeli yarışmasında dönemin ünlü heykeltıraşların Amazon heykellerini gösterir. Ancak Amazonlar için seçilen giysinin Yunanlıların Amazonları tpkı Nympheler gibi Ares’in kızları olan mitolojik figürler olarak algılamalarından kaynaklanmış olmalıdır.

luş mitoslarında da Amazonların önemli ölçüde yer alması değerlendirilmesi gereken diğer bir konudur.

Yunan kent-devletlerinin (*polis*) her birinin barındırdığı etnik yapıya konuma da uygun olarak kuruluşu ve kaynağına dair mitolojik bir kökene sahip oldukları bilinmektedir⁵². Mitolojik zaman ve mekana dayalı olarak Amazonların varlığı Troya savaşlarından önceye gitmektedir ve Troya'nın sınır komşusu olarak algılanmaktadır⁵³. Homer destanlarına dayalı dünyada Amazonlar, Yunan şehirlerine ismini veren kahramanlar olmalarından ziyade Yunanlıların düşmanı olarak ünlenmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında başlangıçta Yunan şehirlerinin kurucuları olarak genelde erkek kahraman ya da tanrıların yoğunluğu göze çarpar. Neredeyse tüm şehir isimleri feminen olmasına rağmen mutlaka bir kurucu erkek kahraman ya da tanrıyla ilişkilendirildiği görülür. Batı Anadolu'da MÖ.8. yüzyıldan M.Ö.4. yüzyıla kadar uzanan süreçte Amazon kraliçelerinin adına kurulduğuna dair kuruluş mitosları bulunan çok sayıda kent bulunmaktadır. Bunlardan Myrina, Kyme, Pitane, Priene, Ephesos, Smyrna en ünlüleridir⁵⁴.

Strabon, Anadolu'da birçok şehrin Amazonlar tarafından kurulduğunu ve bu şehirlerde kurucularının mezarlarının ve diğer anıtlarının da bulunduğu bahsetmektedir⁵⁵. Bu kentlerden Ephesos kentinin kuruluşuna dair Pausanias'ın aktardığı Amazon mitosuna göre, İoniali göçmenlerin buraya gelmesinden daha önceki tarihlerde Artemis kültünün var olduğunu ve Amazonlar tarafından kurulmuş olduğu bilgisini aktarır⁵⁶. Sinope'nin isim kaynağı olarak bir Nymphe'nin ismi olduğu ya da bu bölgenin kralı ile evlenen bir Amazon'dan aldığı öğrenilmektedir⁵⁷. Hekataios, Kyme'nin Amazonlara ait ya da onlara adanmış bir yer olduğu bilgisini aktarmaktadır⁵⁸. Ona göre, erken kaynaklarda Aeolia kentleri ve onlardan biri olan Kyme'nin Tantalos, Pelops ve Agamemnon'un ardılları tarafından kuruldukları aktarılsa da, Kyme'de kurucusu olduğuna inanılan Amazon için bir kült olduğu anlaşılmaktadır. Sonrasında Sinope, Ephesos, Smyrna ve Myrina, Amazon geçmişine sahip olduğunu iddia eden kentler olarak görülmeye başlanır. Blok, kentlerin mitolojik kaynaklarını Amazonlara dayandırma geleneğinin oldukça hızlı bir şekilde yayıldığına dikkat çekmektedir⁵⁹. Tacitus, Smyrna ile ilgili verdiği bilgiler arasında, kentin Tantalos ta-

⁵² J. H. Blok, "A Tale of Many Cities: Amazons in the Mythical Past of Greek Cities in Asia Minor", in *Proof and Persuasion: Essays on Authority, Objectivity and Evidence*, ed. By E. Lunbeck and S. Marchand, s. 81-99, Turnhout, Belgium, 1996, s. 81.

⁵³ *A.g.e.*, s. 82.

⁵⁴ *A.g.e.*, s. 83-90; İ. Gezgin, *Sanatın Mitolojisi*, Sel Yayınevi, İstanbul, 2008, s.102-103.

⁵⁵ Strabon XII, 3, 20 ve Blok 1996, 85.

⁵⁶ Pausanias VII, 2, 6-9 ve IV xxxi, 8. C.L. Brinks, "'Great is Artemis of the Ephesians'"=Act 19: 23-41 in Light of Goddess Worship in Ephesus", *The Catholic Biblical Quarterly*, Vol.71, No.4, 2009, s.776-794

⁵⁷ J.H. Blok, "A Tale of Many Cities: Amazons in the Mythical Past of Greek Cities in Asia Minor", in *Proof and Persuasion: Essays on Authority, Objectivity and Evidence*, ed. By E. Lunbeck and S. Marchand, s. 81-99, Turnhout, Belgium, 1996,s. 84, dipnot:9.

⁵⁸ *A.g.e.*, s. 85.

⁵⁹ *A.g.e.*, s. 85-86.

rafından, Theseus tarafından ve hatta Amazonlardan biri tarafından kurulduğuna dair efsanelerden bahseder⁶⁰. Özellikle kuruluşu Arkaik ve Klasik Dönemlere uzanan kentlerin mitolojik kahramanlarla bağlantılı kuruluş efsanelerinin diğer kentler arasında ayrıcalık kazandırdığından dolayı yaygın şekilde görüldüğünü vurgulamaktadır. Amazonların Arkaik ve Klasik Dönemlerde Yunan mitolojisi ve sanatında oldukça yaygın görülmesi ile revaçta bir konu olmasıyla bağlantı kurulabilmektedir.

Yunan kentlerinin yapısına baktığımızda Miken Döneminden bu yana süreklilik arz eden kentlerin kuruluş mitoslarının bulunduğu Atina örneğinde olduğu gibi, toprak-bölgeyle ilişkili olduğu görülür. Anadolu'daki kentler ise özellikle MÖ.1.bindeki yoğun Ion göçünün ardından ya da MÖ.8. yüzyılda ağırlık kazanan Koloni Döneminde kuruldukları görülür. Hellenistik Dönemde, Büyük İskender'in politikaları ile paralel olarak kentlerin yeniden kurulması ya da yeni kurulan kentlerin varlığı bilinmektedir. Böylece Anadolu'daki Yunan kentlerinin üç şekilde ve üç dönemde kuruldukları anlaşılmaktadır. Yunan polislerinin kuruluşlarından sonra halkının birlik ve beraberliğini sağlayabilmek için tanrısal ya da mitolojik kahramanlara dayalı kuruluş mitosları oluşturdukları gözlemlenir. Koloni Döneminde kurulan şehirlerin *orakl'*in görevlendirdiği kişi ya da kişilerce gerçekleştirildiği bilinmesine rağmen şehirlerinin kurucularına *heroize* ederek yüceltikleri ve onlar için önemli mezar ya da kutsal alanlar yarattıkları bilinir. Hatta tanrılar ya da kahramanlarla mitolojik efsanelerin ortaya çıktığı görülür. Böylece kentin kuruluşu ile ilgili tanrısal bir bağlantı sağlayabilmektedirler. Bu geleneğin Miken Dönemindeki kahraman mezarlarında kutsal sunumlar yapma geleneğiyle doğrudan bağlantılı olduğu ve bu inancı beraberlerinde getirerek yeni kurdukları kentlerde de yaşatmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Böylece *polis'*in resmi ve dini birliği sağlanabilmekteydi. Böyle bir gereksinim Koloni Döneminde kurulan kentlerde yerel halk ile yeni gelen halkın kaynaşması ve ortak bir kent bilincini oluşturmak amacıyla tercih edildiği açıktır⁶¹. Kent merkezinde oluşturulan kutsal alanlarda kurucu tanrı ya da tanrıçalar ve yerel halkın inanışlarıyla bağlantılı bir kült oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Koloni Döneminde kurulan kentlerde kentin önceki sakinleriyle bir tür anlaşmayı sağlayacak mitler kabul görmektedir. Böylece kentin dış dünyayla ilişkisi sırasında kullanılacak bir kimlik yaratılmış olmaktadır. Bu durum, Hellenistik Dönemde kurulan kentlerde yerel tapınım gören tanrısı ile Yunan tanrılarının kaynaştırılması ve ortak bir kült yaratılması ile sağlanırken, Roma Döneminde daha çok İmparatorların yerel tanrılarla ilişkili betimlemeleri ya da kült alanlarının kurulması daha yaygın olarak görülmektedir. Bu durum daha eski dönemlerdeki uygulamaların anlaşılabilmesini sağlamaktadır⁶².

⁶⁰ Tacitus, *Annales*, IV,1v; III, 1x-1xii; ayrıca bkz. *A.g.e.*, s. 85-86.

⁶¹ *A.g.e.*, s. 87-89.

⁶² J.H. Blok, "A Tale of Many Cities: Amazons in the Mythical Past of Greek Cities in Asia Minor", in *Proof and Persuasion: Essays on Authority, Objectivity and Evidence*, ed. By E. Lunbeck and S. Marchand, s. 81-99, Turnhout, Belgium, 1996, pp. 88-90.

Yunan kentlerinin mitolojik kökenini oluşturma kaygısını anladıktan sonra bu mitlerin “başlangıç/ortaya çıkış” ile ilgili konulara açıklık getirdiği ve aslında bir miktar gerçeklik barındırdıklarını unutmamak gerekmektedir⁶³. Erhat tarafından Amazonlar başlığının giriş kısmında, Anadolu'nun efsanelerinin gerçeklere dayandığı ve yaşamış kişileri konu alındığı vurgulanmıştır⁶⁴.

Anadolu'da Yunanlılar ve yerleşik kültürler arasındaki kaynaşma süreci mitlerin ortaya çıkışını anlamada yardımcı olacak bilgiler vermektedir. Yunanlılar Batı Anadolu kıyılarına göç sürecinde bölgede hali hazırda yerleşik olan Lelegler, Kariyalılar, Phrygler ve Lydialılar ile yoğun ilişki içine girmişlerdir⁶⁵. Kyme ve ve Smyrna Phrygia ve Lydialılarla komşu oldukları için en iyi örneği oluşturmaktadır. Kyme'nin bir dönem Lydia tarafından ele geçirildiği, Phryg Kralı II.Midas'ın Kymeli bir kadınla evlenmesi kültürler arası etkileşimi ve bu bölgedeki kentlerin kültürlenme süreci hakkında en iyi örnektir. Böylece mitlerin de kültürden kültüre nasıl aktarıldığı daha iyi anlaşılacaktır⁶⁶. Phrygia tanrıçası Kybele'nin Yunan *pantheonuna* girmesi ya da Yunan Artemis'ine Lydia Kralı Kroisos'un bağışta bulunması bu kaynaşmanın örneğidir.

Anadolu'daki bu Yunan kimliği ile bilinen bu kentlerin Amazonlarla ilişkisine gelince; Blok, Kyme örneği ile bir yaklaşım önermektedir. Ona göre, Yunanlı *polis*i olan Kyme'nin kuruluş mitosu Agamemnon'un torunları, dolayısıyla Troya savaşıyla bağlantılıdır. Ancak bu Kyme'nin yerel halkını temsil etmiyordu. Bu nedenle kent Amazon kimliğinde bir kadın kahramanla ilişkilendirilmesi, Homer Destanlarında da yer alan böylesi bir kadın figürü ile hem Yunan hem de yerel halkın kültürünün temsil edilebileceğini önermektedir. Zira Amazon'un destansı kaynağı “erkek eş” anlamıyla da Yunan kültürünün erkek egemen yapısı ile de örtüşüyordu. Teos'un *andron*'unda bulunan Amazon'un hikayesinde Yunanlı olmayan bir kralla yaptığı evlilikten bahsedilir. Böylece yerel halk ile Yunanlıların evlilik ilişkilerini de temsil ediyor olmalıdır.

⁶³ M. Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Om yayınevi, İstanbul, 2001, s. 12-19; J.H. Blok, “A Tale of Many Cities: Amazons in the Mythical Past of Greek Cities in Asia Minor”, in *Proof and Persuasion: Essays on Authority, Objectivity and Evidence*, ed. By E. Lunbeck and S. Marchand, s. 81-99, Turnhout, Belgium, 1996, p. 90.

⁶⁴ A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1993, s. 32.

⁶⁵ J.H. Blok, “A Tale of Many Cities: Amazons in the Mythical Past of Greek Cities in Asia Minor”, in *Proof and Persuasion: Essays on Authority, Objectivity and Evidence*, ed. By E. Lunbeck and S. Marchand, s. 81-99, Turnhout, Belgium, 1996, pp. 93-95. Bu tür ilişkilere örnek olarak Kariyalılar ve Lydialıların ilişkilerine ışık tutan Herodotos, Herakles'in Amazon Hippolyte'yi öldürdüğünde savaş baltasını da aldığı ve bunu Lydia Kraliçesi Omphale'ye verdiğini aktarır. Balta kuşaklar boyunca Lydia'nın hükümdarlık sembolü olarak kalır ancak Kandules Döneminde, Gyges'in müttefiki olarak Mylasa'dan gelen Arselis Kandules'i öldürdükten sonra baltayı Mylasa'ya götürür. Zeus tapmağındaki heykelin eline verir ve Labraudeus olarak adlandırır. Lydialılar bu baltaya *labrys* demektedir. M. Demir, *Lydialılar: Mythos'tan Logos'a*, TTK, Ankara, 2014, s. 165-166. Demir, ayrıca Lydia dili ile Karia dili arasında bir bağlantı olduğunu önermektedir. Bkz. *A.g.e.*, DN. 393.

⁶⁶ J.H. Blok, “A Tale of Many Cities: Amazons in the Mythical Past of Greek Cities in Asia Minor”, in *Proof and Persuasion: Essays on Authority, Objectivity and Evidence*, ed. By E. Lunbeck and S. Marchand, s. 81-99, Turnhout, Belgium, 1996, pp. 93-95.

Blok'un bahsettiği Kyme'nin bir başka kuruluş mitosuna göre, Pelops tarafından kurulan şehir daha sonra Amazon Kraliçesi Kyme tarafından ele geçirilir ve kente kendi ismini verir. Yunanlılar gelmeden önce burada yaşayan yerel halkın varlığını temsil edecek bir kuruluş mitosunu gönüllü olarak kabul ettiğini önermektedir. Amazonların kurucusu olarak bilinen kentlerin Sinope'den, Troya'yı da içine alan bölgeye Aeolia'yı da ekleyerek Kuzey Batı Anadolu'da yoğunlaştığı belirtilir. Amazonların genellikle kentlerdeki Yunan varlığının görülmesiyle yerel unsurların temsili olarak İlyada'ya kadar geri giden, Herakles ve Theseus ile devam eden Yunanlıların düşmanı ancak onlarla eşit güçteki bir topluluk olarak tanımlar. Amazonların gerçekte var olup olmadıklarından ziyade destansı kimlikleriyle yerel ve feminen inanın simgesinin yerine geçirilen şehrin yeni yaratılan kimliği olarak kabul eder.

Tüm bu değerlendirmelere ek olarak Amazonların köken problemi üzerine yapılan değerlendirmelerde aslında Geç Tunç çağında Rusya steplerinden Anadolu'nun kuzeyine ve Trakya'ya kadar uzanan coğrafyada varlıkları kabul edilen Atlı-göçebe kültürlerin varlığıyla bağlantı kurulması söz konusudur. Amazonlarla ilgili ilk bilgilerin Homeros'un Troya savaşı ve Priamos'un savaş öncesinde Phrygia'da Amazonlarla karşılaştığı bilgisi bu öneri üzerinde düşünmek gerektiğini göstermektedir. Amazonların költ kaynağı olarak Ares, Artemis ve Kybele/ana tanrıça inancından yola çıkarak Hitit tanrısı İştar ile bağlantı kurulmaya çalışılsa da yeterli kanıt olmaması bu konuya şüpheyle yaklaşılmasına neden olmaktadır. Oysa Geç Tunç çağında Hitit coğrafyasının kuzeyi ile ilgili bilgilerin sınırlı olması, Karadeniz Bölgesinde Kaşka kavimleri arasında atlı-göçebe kültürüne dair ipuçlarının aranmasını güçleştirmektedir. Bu bölgede yapılacak Arkeolojik çalışmalar neticesinde elde edilecek verilerde, atlı-göçebe kültürlerin Karadeniz'de Geç Tunç çağındaki varlığına dair kanıtları aranması bu konudaki şüpheleri de giderecek ve Yunanlıların Atlı-Göçebe kültürlerle daha erken dönemlerde karşılaştıkları ve Demir Çağı içerisinde de bu bilgilerin Yunan sanatında *babar* tanımlarını etkilediği ve zaman içerisinde de sanata yansımalarının gerçekleştiği anlaşılabilir. Aynı şekilde Anadolu'daki Yunan *polis*lerinin kuruluş mitoslarında Amazonların varlığı da anlam kazanacaktır.

Amazonların Ana Tanrıça İnancı

Amazonların anaerkil yapılarının ana tanrıça inancıyla ilişkili olduğu bilinmektedir⁶⁷. Kafkaslarda ve Kuzey Karadeniz'de İskit Döneminde ve Anadolu'da eş zamanlı olarak ana tanrıça inancını gösteren ipuçları mevcuttur⁶⁸. Anadolu'da Kybele, Artemis, Demeter vb., Amazonlar tarafından kurulmuş olduğuna inanılan Efes'in Artemis inancının kentin kuruluşundan önce var olması örnek gösterilebilir. Ukrayna'da

⁶⁷ Diodorus Scilius, II, 46,2-6; V.I. Guliaev, "Amazons in the Scythia: New Finds at thr Middle Don, Southern Russia", in *World Archaeology*, Vol. 35, No.1, The Social Commemoration of Warfare (Jun.2003), s. 121 ; Erol, A.F., "Analyzing the Relationship between the Crescent Shaped Shield and Amazons", *The Journal of Indo-European Studies* Vol. 36,3, 2008, 411-427.

⁶⁸ V. I. Guliaev, "Amazons in the Scythia: New Finds at thr Middle Don, Southern Russia", in *World Archaeology*, Vol. 35, No.1, The Social Commemoration of Warfare (Jun.2003), pp. 121-122.

ki kurganlarda bulunan ana tanrıça figürünün bronz ayna ya da küpeler üzerinde betimlenmesi de İskitlerdeki bu inancın varlığını gösteren kanıtlar olarak alınabilir. Amazonların Aytanrıçası Ma ile ilişkili Artemis Tauropolos'a inandıkları ve onun için kurbanlar kestikleri bilinmektedir⁶⁹.

Volga ve Ural Bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda yüksek statüdeki kadınlara ait mezarlarda silahlar ve at koşum takımlarının yanı sıra taş altınlar gibi ritüel fonksiyonu olan bulgular⁷⁰ bu kadınların savaşçı yönlerine ek olarak dinsel bir kimliklerinin de var olduğunu göstermektedir.

Don Nehri yakınlarındaki kurganlarda yapılan kazılar sonucunda, Yunan sanatı ve metinlerinden bilinen savaşçı kadınlar, Amazonların gerçekte var olduğunu gösteren ipuçlarını sundukları anlaşılmaktadır. Davis-Kimball mezar buluntularına göre yaptığı değerlendirmede kadın savaşçı mezarlarının göçebe Sarmat toplumunun üyeleri olduğunu; ait olduğu zaman dilimine ve bölgeye göre çeşitlilik gösteren dinsel objeler olsa da hepsinin ortak özelliğinin başlangıçta ana tanrıça olarak ortaya çıkan inancın, bu kültürde "hayvanlar hakimi tanrıça" olarak tapım gördüğünü ve daha sonra Kybele'ye dönüştüğünü aktarmaktadır⁷¹. Herodotos'a göre Kybele, İskitlere Anarkharsis tarafından getirilmiştir⁷².

Amazonların Yunan savaş tanrısı Ares ile ilişkilerinden Rhodoslu Apollonius bahseder⁷³. Amazonlar'ın Ares'in kızları olduğu ve onun tapınığında tanrıya bir altar etrafında, koyun kurban ettiklerini belirtir. Çatısız olarak tanımlanan tapınakta kutsal sayılan siyah bir taşın olduğu ve eskiden Amazonlar tarafından dua ederken kullanıldığı anlaşılmaktadır⁷⁴. Bu noktada Rhodoslu Apollonius'un tanrı Ares ile ilişkilendirildiği çatısız bir tapındaki kutsal siyah taşın, aslında başka bölgelerdeki kanıtlar ışığında Kybele tapımı ile ilgili önemli bir öge olabileceği akla gelmektedir. Böylece Apollonius'un, kültü doğru tanımladığı ancak yanlış tanrıyla ilişkilendirdiği anlaşılır⁷⁵. Phryglerin en önemli dinsel figürü olarak bilinen Kybele'ye ait olan Pessinus'taki(Eskişehir) tapınakta bir göktaş olduğu düşünülen kara bir taş olduğu bilin-

⁶⁹ Erol, A.F., "Analyzing the Relationship between the Crescent Shaped Shield and Amazons", *The Journal of Indo-European Studies* Vol.36,3, 2008, 411-427.

⁷⁰ Scilyah Diodorus da Thermodon'daki Amazonlar'ın Ares'e taş altınlar çevresinde dua ettiklerini ve Kuzey'den geldiklerini aktarmaktadır.

⁷¹ J. Davis-Kimball, "Eurasian Warrior Women and Priestesses. Petroglyphic, Funerary, and Textual Evidence for Women of High Status", *Center for the Study of Eurasian Nomads*, Ventura, CA, 2005, pp. 25-26.

⁷² Herodotos, IV, 76. Anarkharsis, bir tür gezgindir. Ülkesine dönerken uğradığı Kyzikos'ta ana tanrıçaya yapılan bir kurban törenine tanık olur ve döndüğünde bu ritüelleri uygulamaya başlar. Ancak krala şikayet edilmesi üzerine öldürülür. Herodotos devamında İskit kralı Skyles'in de Dionysos inancına geçtiğini ve bu sebeple ülkeden kaçarak Trakya'ya geldiğini aktarır. Bkz. Herodot IV, 78-80.

⁷³ Apollonius Rhodius, *Argonautika*, II, 963-1000, 1169-1176.

⁷⁴ Apollonius Rhodius, *Argonautika*, II, 963-1000, 1169-1176.

⁷⁵ Ş. Dönmez, "Kuzey-Orta Anadolu'da Yeni Bir Arkeolojik Keşif: Oluz Höyük Kubaba (Matar Kubileya) Tapınağı (Kızılırmak Kavsı içinde Ana Tanrıça ile İlgili Güncel Bulgular)", *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar, Veli Sevin'e Armağan*, Scripta(ed.A.Özfirat), Ege Yayınları, İstanbul, 2014, s. 293.

mektedir⁷⁶. Bu taşın Ana Tanrıça inancının doğmasında önemli bir unsur olduğuna inanılmaktadır.⁷⁷ Karadeniz'deki Avrasyalı atlı-savaşçı göçebe kültüre ait bulguların da ele geçtiği bir merkez olarak yukarıda bahsettiğimiz Amasya'daki Oluz Höyük'te M.Ö.600-500'e tarihlenen mimari yapının Kybele (Kubaba) Tapınağı olduğu anlaşılmıştır⁷⁸.

Olasılıkla M.Ö.8.yüzyılda ilk Kimmer akınları sırasında Phryglerle kurulan ilişkiler sonucunda Anadolu'nun yerel tanrısı Kubaba/Kybele ile tanışmış olan Kimmer-İskit ve dolayısıyla Amazonlar, kısa zamanda ana tanrıça inancını benimsemiş olmalıdır⁷⁹. Antik metinlerde Thermodon Bölgesindeki Amazonların kutsal sayılan kara bir taş etrafında dua etmeleri ve Güney Rusya, Ukrayna'daki İskit Dönemine ait kadın savaşçılara ait mezarlarda ele geçen ana tanrıçaya ait kült objeleri ışığında Amazonların ana tanrıça inancını M.Ö.6 yüzyıldan itibaren benimsedikleri ortaya çıkmaktadır. Oluz Höyük'te bulunan Kybele Tapınağının temellerinin de Amazonların yaşadıkları döneme ait olabileceği de değerlendirilmelidir.

Amazonlara Dair Arkeolojik Kanıtlar

Antik Dönemde İskit Bölgesi olarak bilinen alan, doğuda Altay Dağları ve batıda Trakya arasında uzanan "Avrasya"dır⁸⁰. Antik kaynaklarda İskitlerin yaşadığı bölgelerle ilgili bilgiler de Karadeniz'in kuzeyinde, Danube (Tuna) ve Tanais (Don) Nehirlerinin arasındaki Maeotis Denizi geçmektedir. Bu bölgede, arkeolojik verilere göre MÖ.7.yüzyıldan 3. yüzyıla kadar uzanan bir süreçte İskit varlığı bilinmektedir⁸¹. Herodotos ve diğer antik yazarlara göre Amazonların yaşadıkları bölgenin,

⁷⁶ Ş. Dönmez, "Kuzey-Orta Anadolu'da Yeni Bir Arkeolojik Keşif: Oluz Höyük Kubaba (Matar Kubileya) Tapınağı (Kızılırmak Kavsi içinde Ana Tanrıça ile İlgili Güncel Bulgular)", *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar, Veli Sevin'e Armağan*, Scripta(ed.A.Özfirat), Ege Yayınları, İstanbul, 2014, s. 293.

⁷⁷ Bu taşın Erken Tunç Çağı'nda idolleşen Ana Tanrıça'nın soyut düşünme ve algılama ihtiyacının bir sonucu olduğu anlaşılır. Aphrodisias ve Troya'dan örnekleri bilinmektedir. Gökten inen bir karataşa yöneliş de yine bu soyut düşünme şekline gelmektedir. Pessinus'tan Roma'ya M.S.204'te taşınan kutsal taşın "tanrıların anası" olarak tanımlandığı görülür. F. Işık, *Doğa Ana Kubaba, Tanrıçaların Ege'de Buluşması*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Monografi Dizisi 1, İstanbul, 1999, s. 16-17.

⁷⁸ Ş. Dönmez, "Kuzey-Orta Anadolu'da Yeni Bir Arkeolojik Keşif: Oluz Höyük Kubaba (Matar Kubileya) Tapınağı (Kızılırmak Kavsi içinde Ana Tanrıça ile İlgili Güncel Bulgular)", *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar, Veli Sevin'e Armağan*, Scripta(ed.A.Özfirat), Ege Yayınları, İstanbul, 2014, s. 293-295. Bölgenin Phrygler tarafından kültürlerini, din ve dillerini yaydıkları bir Phrygleştirme politikasıyla Phryg etkisine girdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kybele inancı da Orta Karadeniz Bölgesine yayılmış olmalıdır.

⁷⁹ Diodorus'un metinlerinde Amazonların Khersonesus'tan Phrygia topraklarına geçmiş olmaları gerçeğidir. Amazonların Phrygia topraklarına yerleştiklerini ve şehirler kurduklarını öğreniriz.

⁸⁰ V.I. Guliaev, "Amazons in the Scythia: New Finds at thr Middle Don, Southern Russia", in *World Archaeology, Vol. 35, No.1*, The Social Commemoration of Warfare (Jun.2003), p. 112.

⁸¹ V.G. Petrenko, "Scythian Culture in the North Caucasus", in *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*, (eds. J. Davis-Kimball, V. A. Bashilov and L. T. Yablonsky), Zinat Press, Berkeley, 1995, 5-26; A.I. Ivantchik, "The Funeral of Scythian Kings: The Historical Reality and The Description of Herodotus (4.71-72)", in *The Barbarians of Ancient Europe Realities and Interactions* (ed.L.Bonfante), Cambridge

Karadeniz'in güneyindeki Thermodon olduğu ve Amazonların İskitlerle kaynaşması ile Sarmat kavminin doğduğu bilinmektedir⁸². Guliaev, Herdotos'un Amazonların Sarmat oldukları bilgisine, 1960-70 döneminde Volga ve Ural Bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen sonuçların desteklediğini belirtmektedir. Bu kazılarda zengin kadınlara ait mezarlarda silahlar ve at koşum takımlarının yoğunluğu dikkat çekmektedir. Mezar buluntuları arasında taş altınlar gibi ritüel fonksiyonu olan bulgular⁸³, bu kadınların savaşçı yönlerine ek olarak dinsel bir kimliklerinin de var olduğunu göstermektedir. 1991'de Tuna ve Don Nehirleri arasında yaşları 16 ile 30 arasında değişen kadınlara ait 112 mezar bulunmuştur⁸⁴. Ukrayna'daki mezarlarda genel olarak bronz bilezik, kolye ve ayna gibi süs eşyalarının yanı sıra çok sayıda bronz ok başı ve mızrak ucu, savaş kemeri olarak tanımlanan deri üzerine demir plaka kaplanmış şekilde bulunmuştur⁸⁵. Bir mezardaki kadın iskeletinin diz kısmında saplanmış bir ok, ölen kadının bir savaşta öldüğünü düşündürmektedir⁸⁶. Bu mezarlar sayesinde genç yaşlarda öldükleri ve bazı mezarlarda kadın iskeletiyle birlikte bebek ya da çocuk iskeletlerinin birlikte gömülmesi nedeniyle bunların bakire değil evli ve çocuklu olduklarının da anlaşıldığını belirtmektedir. Don nehri yakınlarında bulunan mezarlar genel olarak M.Ö. 5-4. yüzyıllara tarihlenmektedir⁸⁷. M.Ö.4.yüzyıla tarihlenen bazı mezarlarda Grek vazoları ile birlikte İskit hayvan stilini yansıtır objelerin birlikte bulunmaları ve bu mezarların zengin ve asil kadınlara ait olduğunu gösteren çok sayıda mücevher ve silahların varlığı, antik dönem metinlerinin tanımladığı Amazon tipini doğrulamaktadır⁸⁸.

Guliaev bu mezar bulguları ile M.Ö.6.yüzyılın sonundan itibaren Amazonların Don Bölgesinde yaşadıklarını ve Herodotos'un Sarmat kadınları olarak tanımladığı kadın savaşçıların İskit Devletinde savaşçı olarak hizmet eden kadınlar olabileceğini göstermektedir⁸⁹. Ona göre Sicilyalı Diodorus'un belirttiği gibi İskitli kadınların askeri anlamda erkeklerle eşit durumda görev yaptığının da kanıtıdır⁹⁰.

University Press, 2011, pp. 71-106.

⁸² V.I. Guliaev, "Amazons in the Scythia: New Finds at thr Middle Don, Southern Russia", in *World Archaeology*, Vol. 35, No.1, The Social Commemoration of Warfare (Jun.2003), pp. 113-114.

⁸³ Scilyalı Diodorus da Thermodon'daki Amazonlar'ın Ares'e taş altınlar çevresinde dua ettiklerini ve Kuzey'den geldiklerini aktarmaktadır.

⁸⁴ V.I. Guliaev, "Amazons in the Scythia: New Finds at thr Middle Don, Southern Russia", in *World Archaeology*, Vol. 35, No.1, The Social Commemoration of Warfare (Jun. 2003), 114

⁸⁵ *A.g.e.*, 114-115.

⁸⁶ *A.g.e.*, 115.

⁸⁷ *A.g.e.*, 115-117.

⁸⁸ *A.g.e.*, 117-120. Özellikle 8, 10 ve 12 nolu kurganların buluntularının bu veriyi doğruladığı düşünülmektedir.

⁸⁹ *A.g.e.*, 120. Bu dönemde Kuzey Kafkasya'daki kanıtlar ışığında Sarmatların varlığını gösteren ipuçlarının varlığı bilinmektedir. V.G. Petrenko, "Scythian Culture in the North Caucasus", in *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*, (eds. J. Davis-Kimball, V. A. Bashilov and L. T. Yablonsky), Zinat Press, Berkeley, 1995, p. 8.

⁹⁰ V.I. Guliaev, "Amazons in the Scythia: New Finds at thr Middle Don, Southern Russia", in *World Archaeology*, Vol. 35, No.1, The Social Commemoration of Warfare (Jun.2003), s. 121; Diodorus Scilius II, 44-46.

Don Nehri yakınlarındaki kurganların, Yunan sanatı ve metinlerinden bilinen savaşçı kadınlar olan Amazonların gerçekte var olduğunu gösteren ipuçlarını sundukları anlaşılmaktadır.

Davis-Kimball tarafından yapılan Avrasyalı kadın savaşçıların varlığına ilişkin çalışmalarda, Güney Sibiry-Kazakistan arasında ve Ural bozkırları-Afganistan'ın kuzeyindeki bölgelerde yüksek statüde oldukları anlaşılan rahibe, savaşçı ya da savaşçı-rahibe olarak tanımladığı kadınların mezarlarını ele almaktadır⁹¹. Güney Ural bölgesindeki mezarlardaki kadınların Sarmat olduğunu belirtir⁹². Ural bölgesindeki mezarların tarihi M.Ö.6. yüzyıldan M.Ö.2. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kuban Vadisinde bulunan Karagodeouashkh Tümülüsü⁹³, Pazırık Kurganları⁹⁴, Sibiry'nın Ukok Platosundaki mezar⁹⁵ ve Afganistan sınırları içindeki Tillya Tepe kazıları⁹⁶, Kazakistan'ın güneyindeki Issık (Esik) Kurganı⁹⁷, Prokhorovska⁹⁸ ve Filippovka Kurganlarında kazılar sonucu elde edilen veriler ışığında Afganistan'dan Ukrayna'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada üst düzey savaşçı ve rahibe statüsündeki kadın mezarlarına rastlanmıştır. Kronolojik olarak M.Ö.5.yüzyıldan M.Ö.3. yüzyıla kadar uzanan bir zaman dilimini kapsamaktadır. Davis-Kimball mezar buluntularına göre yaptığı değerlendirmede bu kadınların göçebe Sarmat toplumunun üyeleri olduğunu; ait olduğu zaman dilimine ve bölgeye göre çeşitlilik gösteren dinsel objeler olsa da hepsinin ortak özelliğinin, başlangıçta ana tanrıça olarak ortaya çıkan tapınının bu kültürde "hayvanlar hakimi tanrıça" ya ve daha sonra Kybele'ye dönüştüğünü aktarmaktadır⁹⁹.

Son yıllarda elde edilen bulgulardan biri Ukrayna'da Skrobor'da Bilsk Nekropolünde ele geçmiştir¹⁰⁰. Mezar, definciler tarafından daha önce kazılmış olduğu için

⁹¹ J. Davis-Kimball, "Eurasian Warrior Women and Priestesses. Petroglyphic, Funerary, and Textual Evidence for Women of High Status", *Center for the Study of Eurasian Nomads*, Ventura, CA, 2005, s. 2-4; Davis-Kimball, J., *Warrior Women*, Warner Books, New York, 2002.

⁹² J. Davis-Kimball, "Eurasian Warrior Women and Priestesses. Petroglyphic, Funerary, and Textual Evidence for Women of High Status", *Center for the Study of Eurasian Nomads*, Ventura, CA, 2005, s. 8. 1992-1995 yılları arasında Pokrovka'da yapılan kazılarda 182 mezar ortaya çıkartılmıştır.

⁹³ *A.g.e.*, s. 11-12. Kuban Vadisi, bugünkü Azov Denizinin doğusunda Kafkasların güney eteklerini de kapsayan bir bölgedir. Tümülüs M.Ö.4.yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir.

⁹⁴ *A.g.e.*, s. 12-13. M.Ö.5. yüzyıla tarihlenir.

⁹⁵ *A.g.e.*, s. 13-14. 1995'te kazılan mezarda İskitlere özgü hayvan stili, Şaman geleneklerini yansıtan kült objelerinin varlığı mezar sahibinin bir rahibe olabileceğini düşündürmektedir.

⁹⁶ *A.g.e.*, s. 16-18. Kazılarda yaşları 15 ile 30 arasında değişen 5 kadına ait mezar ortaya çıkmıştır.

⁹⁷ *A.g.e.*, s. 19-20. M.Ö.5. yüzyıl'a tarihlenmektedir. Mezar sahibi kadın savaşçının erken göçebe kültürüne ait olduğu düşünülmektedir.

⁹⁸ *A.g.e.*, s. 20-22. Prokhorovska kurganında 2003 yılında yapılan kazılarda 30 yaşlarında bir kadın savaşçının mezarı bulunmuştur. Erken Sarmat kültürüne ait olduğu düşünülmektedir. Filippovka kurganında (Ural Stepleri) 1986 ve 1990'daki kazılarda M.Ö.4.yüzyıla tarihlenen krali mezar yapılarıyla karşılaşılmıştır. Buradaki kadın mezarının olasılıkla yüksek rütbeli bir savaşçı ya da bir rahibe olduğu düşünülmektedir.

⁹⁹ *A.g.e.*, s. 25-26.

¹⁰⁰ I.B.Shranko-S.A. Zadnikow, "Rich Grave of Early Scythian Period at Bilsk Necropolis Skrobor"

buluntular mezar toprağı içerisinde gelmektedir. Mezarda bulunan iskelete dair yalnızca iki diş bulunabilmiş ve bir kadına ait olduğu anlaşılmıştır. Buluntular arsasında altın takılar, boncuklar ve çeşitli kapların yanı sıra bir bronz İskit oku bulunmuştur. Mezar M.Ö.7.yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir.

Karadeniz Bölgesi

Karadeniz Bölgesi Arkeolojik açıdan son yıllarda giderek artan bir ilgiyle çalışılmaktadır. Ancak yapılan kazıların sonuçlarının yayınlanması ve bölgesel anlamda yorumlanması sayesinde değerli bilgilere ulaşmaya başlamış bulunmaktayız. Umarım gelecekte çok daha detaylı şekilde arkeolojik veriler ışığında daha sağlıklı sonuçlara ulaşabileceğiz. Son yıllarda elde edilen bulgulardan konumuz açısından en önemli bilgiler, Karadeniz'deki Kimmer ve İskit varlığına ilişkin ipuçlarının tespit edilmesidir. Dönmez tarafından, Karadeniz Bölgesi'ndeki Avrasyalı savaşçı-atlı göçebelerin Maşat Höyük, Oluz Höyük (Amasya), Boğazköy, Samsun, Amasya'da İmirler Kurganı, Sinop'tan bulunmuş arkeolojik veriler ışığında ele almaktadır¹⁰¹. Adı geçen merkezlerde atlı göçebe topluma ait at koşum takımlarına ait parçaların bulunması, mezarlarda atların da gömülmüş olması¹⁰² ve ok-mızrak ucu gibi bronz buluntular genelde Müzelerde satın alma yoluyla elde edilmiş ya da kazılar sırasında tesadüfen elde edilen buluntu gruplarından oluşmaktadır. Bu nedenle bugüne kadar çok fazla dikkati çekmeden kalmıştır. Bu çalışmanın en önemli kanıtları kurgan ve tümülüslerden gelmektedir. Amasya-İmirler, Elazığ-Norşuntepe, Ankara-Polatlı Gordion ve Eskişehir'de Demircihöyük'te bulunan savaş aletleri arasında savaş kazmaları, kılıçlar, ok uçları, at koşum takımlarının yanı sıra insan ve at kemiklerinin bir arada bulunması bu mezarların atlı göçebe bir topluma ait olduğunu düşündürmüştür. Bu buluntu gruplarından en erken tarihten olanı M.Ö.8. yüzyıl başlarına ait İmirler Kurganıdır (Amasya)¹⁰³. Önemli Karadeniz buluntularının geldiği diğer bir merkez Oluz Höyük'te İskit tipi ok uçları, at koşum takımları ve üzerinde atlı savaşçının betimlendiği krater parçası (Mimari tabaka tarihi-M.Ö.5-3. yüzyıl), Maşat Höyük'te at koşum takımı, Sinop'tan savaş kazması kabzası ile Karadeniz Bölgesindeki Avrasyalı savaşçı atlı göçebe toplumun M.Ö. 8. yüzyılın başlarından itibaren varlıklarının

Ukrainian Archaeology 2016, 47-53.

¹⁰¹ Ş.Dönmez, "Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler'in Karadeniz Bölgesi'ndeki Varlıklarına Ait Yeni Kanıtlar", *Karadeniz'den Fırat'a Bilgi Üretimleri, Önder Bilgi'ye Armağan Yazılar* (eds.A.Özcan-Ş.Dönmez), Bilgi Yayınları, Ankara, 2011, s. 130-133. Ayrıca Bkz. Ş.Dönmez, "Sinop Province During the Iron Age in the Light of New Research", *Anatolia Antiqua* XV, 2007, pp. 59-65.

¹⁰² Kuzey Kafkasya'daki İskit Mezarlarındaki kanıtlar ışığında "atlı-göçebe kültür"e ait toplumlarda atıyla birlikte gömülme geleneği, ölen kişinin toplumdaki statüsünü belirtmede oldukça önemli bir yere sahiptir. V.G. Petrenko, "Scythian Culture in the North Caucasus", in *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*, (eds. J. Davis-Kimball, V. A. Bashilov and L. T. Yablonsky), Zinat Press, Berkeley, 1995, s. 9-11.

¹⁰³ Ş.Dönmez, "Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler'in Karadeniz Bölgesi'ndeki Varlıklarına Ait Yeni Kanıtlar", *Karadeniz'den Fırat'a Bilgi Üretimleri, Önder Bilgi'ye Armağan Yazılar* (eds.A.Özcan-Ş.Dönmez), Bilgi Yayınları, Ankara, 2011, s. 132-133.

kanıtı kabul edilebilmektedir¹⁰⁴. Bahsi geçen buluntular, Amazonların Karadeniz’de varlıklarını kanıtlamasa da “Avrasyalı Göçebe Atlı-Savaşçı” bir kavme ait oldukları anlaşılmaktadır. Dönmez’in çalışmasında belirttiği gibi Karadeniz Bölgesindeki buluntu gruplarının kaçak kazılardan ya da satın alma yoluyla Müzelere gelmiş olması ve kazılarda bulunan eserlerin de dikkatlerden kaçarak değerlendirilmemiş olması nedeniyle kesin kanıtlar olmaktan çok konumuza dair küçük ancak çok değerli ipuçlarını sağlamaktadır.

Değerlendirme

Amazonlar, savaşçı kadın kimlikleriyle antik dönemden bu yana hiç eksilmeyen bir ilgiyle karşılanmışlardır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Amazonların gerçekliğinden ziyade Yunan mitolojisinde ve sanatındaki yorumlamaları ikonografik açıdan ele alınmış ve Yunanlılar için simgeledikleri anlamlarıyla değerlendirilmiştir. Çalışmamızda antik kaynaklarda Amazonlara dair bilgiler ve Yunan Sanatında görülen Amazon betimleri, mitolojik hikayeler yardımıyla antik dönemde Amazonların Yunanlılar tarafından nasıl algılandıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ardından tarihsel verilerle bu bilgilerin kıyaslanarak yaşamış olabilecekleri dönemler belirlenmeye çalışılmıştır. Kuzey Karadeniz ve Kafkaslarda yapılan kazılar sonucu elde edilen veriler, Karadeniz Bölgesi’nde kazılarda ya da müzelerde bulunan eserler yardımıyla arkeolojik veriler ışığında tüm elde ettiğimiz bilgiler değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak Amazonların Anadolu’ya ilk olarak M.Ö.8.yüzyıldaki Kimmer akınlarıyla gelmiş oldukları Homeros’un İlyada’sında Priamos’un ağzından aktarılmıştır. Kimmer ordusunda yer alan kadın savaşçılarla ilk kez karşılaşan Yunanlıların dikkatini çekmiş ve şaşırtmış olmalıdır¹⁰⁵. Yunan vazoları üzerinde Kimmerli savaşçıları ismiyle yazan Yunanlıların Kimmer istilasına şahit oldukları anlaşılmaktadır. Kimmerlerin ardından Kuzey Anadolu ve Karadeniz’in kuzeyine göç eden İskitler ile Yunanlıların daha yakın ilişkileri olmuş ve olasılıkla İskitlerin arasındaki kadın savaşçıları yakından görme şansını da yakalamışlardır. Zira Herodotos başta olmak üzere sonrasında gelen tüm tarihçiler Amazonlardan benzer şekilde İskitlerle akraba olarak bahsetmektedirler. Herodotos’ta bahsi geçen kadın savaşçıların, İskit Devletinde savaşçı olarak hizmet eden Sarmat kadınları olabileceği anlaşılır¹⁰⁶. Sicilyalı Diodorus’a göre İskitli kadınları askeri anlamda erkeklerle eşit durumda görev yapmaktadır¹⁰⁷. Zira Avrasya’da, Kafkaslar’dan Azov Denizi arasında kalan bölgede yapılan kazılarda elde edilen M.Ö.5 ve 4. yüzyıldan kadın savaşçılara ait mezarlar da arkeolojik olarak Yunanlıların Amazon dedikleri kadın savaşçıların gerçekte var oldukları-

¹⁰⁴ *A.g.e.*, s. 133-134.

¹⁰⁵ Lydia kenti Magnesia’nın Kimmerler tarafından M.Ö.714 civarında tahrip edildiği bilinmektedir. Sadyattes Döneminde gerçekleşen bu olayda olasılıkla Yunanlılar, Lydia ordusunda paralı asker olarak görev yapmaktadır.

¹⁰⁶ V.I. Guliaev, “Amazons in the Scythia: New Finds at thr Middle Don, Southern Russia”, in *World Archaeology*, Vol. 35, No.1, The Social Commemoration of Warfare (Jun.2003), p. 120.

¹⁰⁷ *A.g.e.*, s. 121; Diodorus Scilius II, 44-46.

nı kanıtlamaktadır. Devamında Asya içlerinde Afganistan, Tacikistan bölgelerindeki kazılarda da yine kadın savaşçı ve rahibelere ait olduğu düşünülen M.Ö.4. yüzyıl mezarları da benzer kanıtlar sunmaktadır. Antik yazarların verdikleri bilgilerden en önemli kısmını oluşturan Thermodon Bölgesi için gerekli kanıtlar için ise oldukça az sayıda verilerle savaşçı atlı göçebelere ait M.Ö.6-4. Yüzyıla tarihlenen buluntular ile Kybele Tapınağının varlığı antik metinlerde tasvir edilen Amazonların inanç biçimini destekler niteliktedir. Dönmez'in vurguladığı gibi Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki arkeolojik çalışmaların yoğunlaşması ve buluntuların değerlendirilmesinde gerekli dikkatin verilmesi ile gelecekte çok daha kesin kanıtların elde edileceği muhakkaktır.

KAYNAKLAR

Apollonius, Rhodius, *Argonautika*, Translated by R. C. Seaton. <http://classics.mit.edu/Apollonius/argon.2.ii.html>

Diodorus Scilius, *Library of History*, Loeb Classical Library edition, Translated by C.H. Oldfather, 1935. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/home.html

Herodotos, *Herodot Tarihi*, (Çev.M. Ökmen), İstanbul, 1991.

Hippocrates, *De aere aquis et locis*, in "Hippocrates Collected Works I. Hippocrates." (ed. W. H. S. Jones), Cambridge, Harvard University Press, 1868. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0251%3Atext%3DAer.%3Asection%3D17> (14.12.2015)

Homeros, *İlyada*, (Çev.A.Erhat-A.Kadir), İstanbul, 2002.

Pausanias, *Description of Greece*, (Trans. By. W. H. S. JONES), <http://www.theoi.com/Text/Pausanias7A.html> (22.12.2015).

Strabon, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev.A.Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.

Tacitus, *Annales*, Translated by Alfred John Church and William Jackson Brodribb, <http://classics.mit.edu/Tacitus/annals.html>

Vergilius, *Aeneis*, (Çev.TürkanUzel), İstanbul, 1998.

Barringer, J.M., "Skythian Hunters on Attic Vase", *Greek Vases: Images, Contexts and Controverses* (ed.C. Marconi), Brill, Leiden-Boston, 2004, s.15-19, Fig. 2.1

———, *Art, Myth, and Rituel in Classical Greece*, Cambridge University Press, 2008.

Bekker-Nielsen, T. - Jensen, M., "Two Pontic Rivers", *Cedrus III*, 2015, 231-242.

Bennett, F.M., *Religious Cults Associated with the Amazons*, 2004, Amazon Research Network, <http://www.myrine.at/Amazons>

Blok, J.H., *The Early Amazons. Modern and Ancient Perspectives on a Persistent Myth*, Leiden-New York-Köln, 1995.

———, "A Tale of Many Cities: Amazons in the Mythical Past of Greek Cities in Asia Minor", in *Proof and Persuasion: Essays on Authority, Objectivity and Evidence*, ed. By E. Lunbeck and S. Marchand, s.81-99, Turnhout, Belgium, 1996.

———, "Amazons", in *The Oxford Encyclopedia of Women History, Vol.1*, (ed. B.G.Smith), Oxford University Press, 2008,s.99-100.

Bora, Ali, *Yunan Sanatında Makhia: Amozonamakhia, Kentauromakhia, Gigantomakhia*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2004

Brinks, C. L., ““Great is Artemis of the Ephesians”=Act 19: 23-41 in Light of Goddess Worship in Ephesus”, *The Catholic Biblical Quarterly*, Vol.71, No.4, 2009, s. 776-794

Cömert, B., *Mitoloji ve İkonografi*, İstanbul 2006.

Davis-Kimball, J., Statures of Eastern Early Iron Age Nomads, *Papers from the EAA Third Annual Meeting at Ravenna 1997, Volume 1, Pre- and Proto-History*, Archaeopress, Oxford, 1998, pp. 142 to 149

- “Eurasian Warrior Women and Priestesses. Petroglyphic, Funerary, and Textual Evidence for Women of High Status”, *Center for the Study of Eurasian Nomads*, Ventura, CA, 2005. [http:// www.csen.orgaciaa_articleEurasian%20Women%20Warriors3.htm](http://www.csen.orgaciaa_articleEurasian%20Women%20Warriors3.htm)

Demir, M., *Lydia'lar: Mythos'tan Logos'a*, TTK, Ankara 2014.

Dönmez, Ş., “Sinop Province During the Iron Age in the Light of New Research”, *Anatolia Antiqua XV*, 2007, pp. 59-65.

———, “Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler'in Karaeniz Bölgesi'ndeki Varlıklarına Ait Yeni Kanıtlar”, *Karadeniz'den Fırat'a Bilgi Üretimleri, Önder Bilgi'ye Armağan Yazılar* (eds.A.Öztan-Ş.Dönmez), Bilgi Yayınları, Ankara, 2011, s. 129-146.

———, “Kuzey-Orta Anadolu'da Yeni Bir Arkeolojik Keşif: Oluz Höyük Kubaba (Matar Kubileya) Tapınağı (Kızılırmak Kavsi içinde Ana Tanrıça ile İlgili Güncel Bulgular)”, *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar, Veli Sevin'e Armağan*, (ed.A.Özfirat), Ege Yayınları, İstanbul, 2014, 289-304.

duBois, P., *Centauros and Amazons, Women and the Pre-History of the Great Chain of Being*, University of Michigan Press, 1991

Eliade, M., *Mitlerin Özellikleri*, Om yayınevi, İstanbul 2001.

Eraslan, Ş., “Antik Dönem Sanatında Amazon Kraliçeleri”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Vol.147, 2014, ss. 67-78.

Erhat, A., *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1993.

Erol, A.F., “Analyzing the Relationship between the Crescent Shaped Shield and Amazons”, *The Journal of Indo-European Studies*, Vol.36,3, 2008, ss. 411-427.

Gezgin, İ., *Sanatın Mitolojisi*, Sel Yayınevi, İstanbul 2008.

Guliaev, V. I., “Amazons in the Scythia: New Finds at thr Middle Don, Southern Russia”, in *World Archaeology*, Vol. 35, No.1, The Social Commemoration of Warfare (Jun.2003), pp.112-125.

Işık, F., *Doğa Ana Kubaba, Tanrıçaların Ege'de Buluşması*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Monografi Dizisi 1, İstanbul 1999.

Ivantchik, A. I., “The Funeral of Scythian Kings: The Historical Reality and The Description of Herodotus (4.71-72)”, in *The Barbarians of Ancient Europe Realities and Interactions* (ed.L.Bonfante), Cambridge University Press, 2011, pp. 71-106.

Lego, A. E., "Amazons: Comparative study of Amazon mythology in ancient literature and art", in *Macquarie Matrix: Special edition, ACUR 2013*, 52-69.

Leonhard, W., *Hettiter und Amazonen. Die griechische Tradition fiber die "Chatti" und ein Versuch zu ihrer historischen Bewertung*, Leipzig/Berlin 1911.

Mayor, A.- Colarusso J. and Saunders, D., "Making Sense of Nonsense Incriptions Associated with Amazons and Scythians on Athenian Vases", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 83, No. 3 (July-September 2014), pp. 447-493

Namerova, A., "Relations Between Greeks and Scythians in Black Sea Area" *Anodos. Studies of The Ancient World 10/2010*, pp. 207-211.

Ochir-Goryaeva, Maria, "The Peculiarities of the Geographical Distribution of the Pazyryk Kurgans" *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia 23i 2017*, 329-354.

Olbrycht, Marek J., "The Cimmerian problem re-examined: the evidence of the Classical sources", *Collectanea, Celto-Asiatica. Cracoviensia*, (eds.j. Pstrusinska-A.Fear, Cracow, 1998, s. 71-100

Petrenko, V.G., "Scythian Culture in the North Caucasus", in *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*, (eds. J. Davis-Kimball, V. A. Bashilov and L. T. Yablonsky), Zinat Press, Berkeley, 1995, 5-26.

Rostovtsev, M., "South Russia in thhe Prehistoric and Classical Period", *The American Historical Review*, Vol.26, No.2, 1921, pp. 203-224.

Saphiro, H.A., "Amazons, Thracians and Scythians", *Greek, Roman and Byzantine Studies* Vol.24, No:2, 1983, s. 105-114.

Shramko, I. B.- Zadnikow, S. A., "Rich Grave of Early Scythian Period at Bilsk Necropolis Skrobor" *Ukranian Archaeology 2016*, pp. 47-53.

Sobol, D.J. *Yunan Mitolojisinde Amazonlar* (Çev.Burcu Yumrukçağlar), 1999.

Tarbell, F.B., "Centauromachy and Amazonomachy in Greek Art: The Reasons for Their Popularity", *AJA(American journal Archaeology)*, Vol.24, No.3, 1920, pp. 226-231.

Tarhan, A.T., "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Anadolu Medeniyetleri Sempozyumu- I.Araştırma Sonuçları Toplantısı: İstanbul 23-26 Mayıs 1983*, Ankara 1984, s. 109-120, lev. 259-260.

Ürkmez, Ö., "İ.Ö. VII.-VI. Yüzyıllarda Kimmer-İskit Tehditi ve anadolu'daki Nekropolojik Yansımaları", *History Studies*, Vol.7, S.1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim Güler, 2015 , s. 213-227.

von Bothmer, D., *Amazons in Greek Art*, Oxford 1957.

Xydopoulos, I. K., "The Cimmerians: their origins, movements and their difficulties", in *The Danubian Lands Between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC-10th Century AD) Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities (Belgrade, 17-21 September 2013)*, (eds. G.R. Tsetskhladze, A. Avram and J. Hargrave), Archeopress, Oxford 2015, pp. 119-126.

Yatsenko, Sergey, "Planigraphy of Scythian Mamai-Gora Necropolis / Планиграфия скифского могильника Мамая-Гора"(Rusça) (Zaporozhie, 2017), s. 248-268.